

SOCIALIZATION – A COMPONENT OF THE EDUCATION PROCESS

Abstract: The standard Inclusive education has the ambitious task of providing quality conditions for developing the potential of all children. Socialization as a component of the educational process has a special role in this direction. The school has a leading role in the process of socialization, which is carried out in parallel with education and upbringing.

Author information:

Violeta Kyurkchiyska

Associate Professor, PhD

at Konstantin Preslavsky – University of Shumen

✉ v.kyurkchiyska@shu.bg

🌐 Bulgaria

Dilyana Andonova

PhD student

at Konstantin Preslavsky – University of Shumen

✉ d.andonova@shu.bg

🌐 Bulgaria

Keywords:

socialization, educational process, inclusive education

Стандартът *Приобщаващото образование* има амбициозната задача да осигури качествени условия за развиване потенциала на всички деца. Основната му концепция е, че всеки ученик има право на достъп до образование в общообразователната училищна система. В този смисъл всяко дете, независимо от различия, основани на възраст, пол, етническа принадлежност, увреждане или други бариери пред ученето, може и следва да се обучава в общообразователно училище. Приобщаващото образование е процес, който се стреми да премахне всички форми на сегрегация в образованието, да обхване уязвимите и изолирани по една или друга причина деца и да благоприятства участието на всички деца в образователния процес. Социализацията като компонент от образователния процес е с особена роля в тази посока. Според Чл. 3. (1) от Закона за предучилищно и училищно образование „Образованието като процес включва обучение, възпитание и социализация.“ [5] . Училището има водеща роля в процеса на социализиране, което се извършва паралелно с обучението и възпитанието. В него се осъществява общата подкрепа за личностно развитие, насочена към всички деца в подготвителна група за задължително предучилищно образование и към всички ученици в класа, гарантираща участието и изявата им в образователния процес и в дейността на училището. Училището създава (или би трябвало да създава) максимално благоприятни условия за социализиране на децата – процес, който е определящ в тяхното развитие. Нужно е обучаваните да придобиват базисните човешки характеристики като език, култура, обноски, да усвояват социалното познание, общуване и навици за практическа дейност. [7]

На всеки етап от възрастовото си развитие детето се проявява с различни видове активност. Именно тези индивидуални различия слагат отпечатък върху неговите взаимоотношения с другите хора. Затова една от много важните задачи на всеки един от участниците в образователния процес е да открива зад типичните възрастови особености

индивидуалното и неповторимото, да има верен и точен усет за специфичните изяви на детето. Когато формирането на знания, умения и навици не е самоцел, а способ за развиване на личността на детето, у него се изгражда дейностно-практическо отношение към света, в резултат на което то се учи да насочва и планира своите действия, да подбира средствата и определя порядността и последователността на тяхното използване за постигане на целта.

Превръщането на човешкия индивид в личност, социализирането му и ангажирането с проблемите на обществото от една страна и от друга – адаптирането към обществото, така че независимо от неговото влияние да съхрани и развие способността си да го променя, са въпроси, чийто отговори се търсят от различни научни области. Всяка една има приоритетни акценти, но общото в отделните интерпретации се открива по посока на съдържателния характер на процеса. Социализацията е процес, при който човешкият индивид със своите биологични предпоставки, постепенно овладява социален опит, навлиза в социални отношения и се превръща в личност, която може да се реализира в различните сфери на обществения живот и трудовата практика. [4]. Социализацията е двуединен, диалектически процес, който включва както усвояване, така и придобиване на социален опит и формиране на ценности, при които се развива и усъвършенства социално-биологичната природа на човека. Историята на човечеството показва, че човекът се отличава от останалата жива природа със социалния начин на живот и с произтичащите от това- мислене, труд, култура. Неговата човешка същност се заражда, развива и проявява едновременно с появата на социума. Социализацията се извършва в социална среда, която е създадена и се развива от своя субект човекът. Характерът на членовете на всяко общество се оформя от нормите, чрез които то функционира. Това е единият от двата типа въздействия- нравствените и правни норми на обществото, а вторият тип са нецеленасочените, стихийните, при които средата оказва влияние върху човека, респективно върху детето. За целите на настоящия текст са от значение целенасочените действия за адаптиране на учениците към училищния живот и участието им в образователния процес.

Понятието „социализация” е въведено от Емил Дюркем (1907), за да охарактеризира процеса на обобществяване на човека, формирането на личността от социалните условия. Той разглежда социализацията като методична подготовка на младото поколение за живот в условията на социална солидарност. [6]

Социализацията се разбира традиционно като процес на интериоризация на групова култура (ценности, норми) от членовете на една група. Тя е жизнено необходима за обществото. Благодарение на нея то може да съществува и да контролира човешкия живот. Ценностите и нормите се интериоризират от индивида и благодарение на санкциите (позитивни и негативни) се затвърдяват.

Социализацията е процес на социално взаимодействие, основното съдържание на който е предаването и усвояването на социалния опит. Тя е обществена (осъществявана от социални институции) и индивидуална (индивидът проявява активност на всеки етап) дейност (компоненти, процес, резултат) и самодейност (доколкото се осъществява на основата на вътрешна мотивация и творчески, за разлика от регламентираната) по предаване и усвояване на социалния опит на човечеството. Под социален опит се разбира това, което не се предава чрез генетично наследяване: знания, умения, установки (ценностни ориентации). Социалният опит може да е позитивен (култура) и негативен (антикултура). [6]

Може да бъдат дадени множество други определения на социализацията, разкриващи различни нейни страни: целият многостранен процес на очовечаване на човека... развиване на човешкия потенциал на индивида... цялостният процес на формиране на човешката личност... включване на човек в обществените отношения... усвояване на определена система от социални роли и култура... усвояване на социални функции... придобиване на базисните човешки характеристики: език, култура, обноси, форми на човешко поведение и съзнание... усвояване на социално познание, общуване, навици за практическа дейност, усвояване на

предметния свят на вещите и на социалните функции... генерална насока към интеграция в колектива... Крайна цел на социализацията е трансформацията в активни членове на обществото... трансфер на култура от една генерация към друга. [1]

Социологията обяснява социализацията чрез разкриване на връзката между нейните две основни социологически категории - индивид и общество, разглежда я като процес, в който овладяването на знания, умения, ценности, социални норми и роли, приети в обществото, са задължителната предпоставка за ефективното действие на неговия механизъм. В основата на този процес стои социалното действие, което се свързва с понятието за социална дейност. Социалното действие е елемент от социалната дейност, то е конкретната проява на дейността, неговата репрезентация под формата на конкретен акт. Съотнасянето между двете понятия е възможно поради съществуващата връзка между тях. Социалната дейност е определяща по отношение на смисъла на действието, защото значението на едно и също действие може да се променя в контекста на социалната дейност. При всички случаи обаче социалното действие, както и дейността, отразяват активната, дейностната и процесуалната страна на обществения живот. Те (дейностите) могат да са разнообразни – както с изразен теоретичен характер, така и с практическа насоченост. Както от научни сфери, така и от области на изкуството.

П. Наторп счита, че възпитанието не зависи толкова от психиката на детето, а преди всичко от условията на живот. Джон Дюи е убеден в пряката зависимост на социализацията от характера на обществото. Според Е. Дюркгейм социализацията е процес на превръщането на биологичното същество в човек по пътя на интериоризирането от индивида на социалния опит, културата, нормите и ценностите на обществото. Същевременно социализацията е процес на адаптация на човека към социалната среда. Д. Дюи, П. Наторп и Е. Дюркгейм приемат възпитанието, преди всичко, като директно, еднопосочно въздействие. Същевременно социализацията е процес на адаптация на човека към социалната среда. [2]

Според З. Фройд социализацията по своята същност е един антихуманен акт. Обществото може да обуздае човешките пориви, да ги подтисне и да ги превърне в хуманна база на културата. Това влияние на социума върху природния характер на човека (естествените му нагони) Фройд нарича сублимация.

Дж. Даркас смята, че социализацията идва като резултат от общуването, подпомагащо формирането на уникални личности, без да се стига до индивидуализъм.

За Е. Фром също характерът на човека е оформен от изискванията на света, създадени от собствените му ръце. Характерът на членовете на всяко общество се оформя от нормите, чрез които то функционира.

Според Е. Ериксън, социалната среда е различна за всеки възрастов етап, дори и тогава когато индивидът фактически живее на едно и също населено място, в един и същ дом и т.н., защото в ролята на социална среда влизат тези личности, които оказват влияние върху развитието на личността, а те са различни за всеки възрастов период, тъй като са различни и нуждите на развитието на Аз - а. [3]

През първият период /кърмаческата възраст/ от живота на човека, основен фактор на развитието е майката, така че тя се явява социална среда за малкото дете.

През втория период /ранната възраст/ в роля на значими за развитието на личността се оказват и другите членове на семейството бащата, баби и дядовци, братя и сестри.

Третият период – предучилищна възраст (фалическият стадий) в социалната среда се включват и другите деца, с които детето интензивно общува от детската градина, от детската площадка или от семейства, близки до семейството на родителите. Другите деца постепенно започват да играят важна роля за развитието на личността поради спецификата на детските игри през този период. Възрастовите особености играят голяма роля в развитието на детето, следователно и за агресията. Именно в игрите децата започват да усвояват най-важните

правила и норми на поведение, моделите на полово-ролево поведение, да подражават на своите родители и на други възрастни, които са имали възможност да наблюдават.

През четвъртият период (латентния стадий) социалната среда се разширява с децата от училищния клас и началния учител. Те изпълняват функции, различни от функциите на децата и учителката в детската градина, поради специфичната организация на живота, задълженията и правилата за поведение и общуване, които трябва да се удвоят в училището.

Петият период (гениталния стадий) на пръв поглед хората, включени в социална среда остават същите, но това е само привидно, тъй като личността вече сама избира кой от окръжаващите я ще допусне до скритите моменти на своето развитие. Докато в предишния период началният учител играе важна роля в развитието и представлява, неоспорим авторитет за малкия ученик, то в този е лично избран. Също така, не всички съученици се включват в социалната среда, а само тези, чието мнение е значимо за личността. Постепенно, в средата и в края на този период, контактите се разширяват далеч извън пределите на собствената улица или училище. Част от социалната среда могат да бъдат и връстници а също и хора от други възрастови групи, с които личността не е в непосредствен контакт, а общува в социалните мрежи.

В шестия период - младежка възраст социалната среда вече се оказва обществото като цяло, тъй като на личността влияят и политическата обстановка в страната, и икономическата, и законодателството.

През седмия период - третата възраст социалната среда се характеризира, от една среда с постепенно свиване, дотолкова, доколкото пенсионирането и остаряването намаляват социалните контакти, а от друга, с още по голямо разширяване, в смисъл че личността започва да се чувства съпричастна на целия свят.” [8]

Очевидно е, че социализацията е изключително сложен феномен, чиято същност трудно може да се отрази от обобщените и кратки определения, но безспорно тя е най-същественния компонент на връзката „общество – личност”.

Способността на човека да се включва успешно в сложния жизнен цикъл без продължителна специализирана подготовка е твърде голяма, но съвременното социално поведение, съвременните социални отношения образуват такъв лабиринт, из който детската личност не може да се придвижва адекватно, без продължително формиране на поведенчески образци и усвояване на конвенционални значения с помощта на други хора. Ролята на „значимите други” в процеса на социализацията е особено показателна в случаите, когато по силата на някакви причини отделни деца се окажат „емоционално изолирани” през първите години на живота си. В тази връзка социализацията има водеща роля пред обучението и възпитанието в образователния процес. Ако детето/ученикът не успее да се социализира, то няма да са създадени условия за учене и възпитание.

Управлението, обяснението и прогнозирането на социализацията на подрастващите не е възможно без разкриването на механизма и динамиката ѝ през различните възрастови периоди и при различни социални условия.

В тази връзка педагогическата социология като наука извежда следните значими аспекти на социализацията:

На първо място е развитието на самосъзнанието на подрастващите. Индивидуалността „се създава само в процеса на общуването на индивида с другите хора, чрез усвояването на определена система от социални роли и културни ценности” [8]. Развитието на самосъзнанието на подрастващите чрез социализацията отразява не само съвременната социална структура, но и динамиката в промените и тенденциите в нейното развитие. В процеса на социализацията си човекът се реализира като субект на обществените отношения.

Друг важен аспект на социализацията е ролево развитие на децата. Ученикът/детето (в детската градина) има статут на ученик, в семейството е син или дъщеря, а сред връстниците

си приема различни роли в зависимост от значимите и незначими направления на съвместните дейности.

Трети аспект на социализацията е познавателният. Овладейвайки възможностите за пълноценно включване в системата на първоначалния минимум обществени отношения, подрастващият неизбежно опознава тези обществени отношения и развива способността си да разсъждава абстрактно за тях. Наред с това трябва да се има предвид и обстоятелството, че редица компоненти на социализиращите системи имат символно значение и това засилва познавателната им стойност.

Следващият аспект е мотивационният. Процесът на социализация винаги поражда и се съпътства от определени мотиви, от определена мотивационна сфера. Колкото по-многогранен и интензивен е процесът на социализацията, толкова по-богата е мотивацията, която се поражда. Тя от своя страна води до необходимо включване в повече социализиращи системи и цялостното формиране на личността протича по-ускорено и по-пълноценно. Характерът на самата мотивация от своя страна през различните стадии на жизнения път се изменя силно и създава предпоставки за определена многозначност на адаптирането.

Последният аспект е свързан с ценностната ориентация на подрастващите. Още в дефинициите на понятието *социализация* се подчерта, че в процеса на общественото приспособяване се усвояват социални и културни ценности. Те варират силно в зависимост от конкретно-историческите условия и поради това и ценностните ориентации, формирани чрез процеса на социализация отразяват особеностите на обществените структури и отношения, богатството на културата на дадено общество.

Когато се изследва социализацията, неизбежно се имат предвид много процеси и явления. Тя не е единен и строго диференциран феномен, за да може да се обособят научни критерии за нейните степени и фази на реализация. Ето защо и въпросите, свързани с нейната структура, все още не са намерили своя изчерпателен отговор.

Известни руски и западни автори отнасят към механизмите на социализацията подражанието, заразяването, убеждението, внушението, уподобяването, идентификацията, адаптацията, ръководството, примера, модата, лидерството, заимстването, ученето и др.

Опитите да се обособят общи стадии на социализацията среща големи трудности главно поради обстоятелството, че социалното съзряване на личността е твърде разнородно и неравномерно. Някои изследователи разграничават три, други – четири стадия. Всички автори обаче подчертават решаващото значение на ранната социализация. В специализираната литература тя се нарича „първична“. Следващите стадии се назовават обобщено „вторична“. Това разграничение на „първична“ и „вторична“ социализация не се споделя от всички автори, тъй като „вторичната“ е всъщност продължение на един и същ процес, но на други качествени равнища.

В извън семейната среда решаващо значение за възпитанието на учениците и тяхната социализация има училището като педагогическа институция. То, заедно със семейството са призвани да формират цялостната личност на детето. Да стимулират процеса на неговото развитие и утвърждаване в микро и макро средата. Училището е част от цялостната педагогическа система и същевременно е водещ компонент по силата на основните си функции, структура и състав. В педагогическата институция водещи фактори са формирането на личността чрез различни функции – възпитателна, педагогическа, комуникативна, коригираща, регулираща, информационна, контролираща. Децата се приучват да боравят с основни понятия за окръжаващата ги среда, най-важните процеси и явления в битието и природата. Институцията преподава знания, но и прилага морални ценности и норми. Изгражда се цялостната личност, в основата, на която е хуманността във всичките и проявления. Възпитателната функция съдейства за овладяването не само на минимум от знания, а и формира ценности, качества, умения, социални мотиви за дейност. Комуникативната функция

утвърждава за детето и подрастващия връзките на различните равнища – научава се как да преодолява различията в интегрирането на отделните нива, между него и по-зрелите хора, между него и обучаващите го, между него и социума. Затвърдява се умението да води диалог с околния свят, претворен чрез собствената му позиция. Коригиращата функция на училището се състои в това, че е свързана с възможността да се предизвиква личността на ученика, а и в подходяща форма в детската група, да преосмисля критично някои ценности, да анализира позицията си съобразно изискванията на нормата. Институцията се явява регулатор и коректив на подрастващия, в полза на социалното приобщаване. Информационната функция позволява непрестанното натрупване на нови знания, свързани със съвременните измерения и процеси. Съдейства за интелектуалното израстване на детето, гъвкаво развитие на ума и психиката. Практически възпитателните функции на педагогическата институция се реализират чрез непрестанното взаимодействие между дете – средства – педагог – учебно-възпитателна дейност. За ефективна работа на педагогическата институция е необходимо целите на възпитателния процес да се движат в следните насоки: целесъобразно ползване на учебното съдържание, адекватно подобрени форми и методи за педагогическо общуване, творческа реализация не само на нормативно зададения план – урок от програмата, а и нови елементи, според ситуацията на обучение, хуманизация, т.е. подобряване на комуникацията с педагога, в цялостния процес на обучение.

Комуникацията и социализацията са ключови моменти при възпитанието на децата и учениците. Комуникационното поведение е процес, който улеснява социализацията, но е и продукт на тази социализация. В тази връзка трябва да се търсят пътища за усъвършенстване механизмите за комуникация. Специфичните функции на училището са да осигурява адекватно образование и условия за разширяване на социалната среда. Предпоставки за това са речевата компетентност, социалните способности за взаимодействие, социално-ориентираното поведение, когнитивната и психомоторна компетентност, креативните способности и самостоятелността на личността. Моделът на предучилищното и училищно образование трябва да отразява разбирането и подпомагането на детската индивидуалност като култура на поведение, дейности, общуване. Социалната адаптация се представя като единен процес на социализиране и развитие на личността, поради което образователната работа е насочена към мотивиране на междуличностните отношения.

Социализацията е динамичен процес на включване на детето/ученика в обществото и утвърждаването му като член на определена социална система, общност, група със съответни права и задължения, изпълнявани функции и роли. Социализацията се извършва с помощта на много фактори и чрез взаимодействието на много хора, организирани в различни групи с различно предназначение. Като част от системата на българското образование, училището е отговорно за социализацията на учениците. Съвременният динамичен живот, развитието на глобализационните процеси и новите реалности в материалната и духовна култура на обществото налагат необходимостта от преразглеждане на функциите на педагогическото взаимодействие. То следва да бъде адекватно на новата социална реалност и осъществи амбициозната задача на процесите на приобщаващо образование, а именно развиване потенциала на всяко дете и ученик с цел неговата личностна, професионална и гражданска реализация в обществото. Въпрос на търсене и творческо решение от страна на учители и специални педагози.

References:

1. Andreev, M. (1988): *Pedagogicheska soshiologiya*, S.
2. Dyurkgeym, E. (1996): *Sotsiologia obrazovania pod red. V. S. Sobkina* M.
3. Ericson, E. (1996): *Identichnost: mladost i kriza*. S., Nauka i izkustvo

4. Enshiklopedishen rechnik po soshilogiya. (1997)
5. Zakon za preduchilishtnoto i uchilishtnoto obrazovanie. (Law on pre-school and school education). Obn.DV,br.79 ot 13.10.2015
6. Ivanov, I. (1998): Pedagogicheska soshilogiya. Shumen
7. Kyurkchiyska, V. (2017): Priobshtavashtoto obrazovanie – predizvikatelstvo za nachalniy uchitel. (Inclusive education – a challenge for primary teacher). Universitetsko izdatelstvo,Shumen
8. Levkova, I. (2003): Psihologiya na razvitiето, Shumen
9. Naredba na MON za priobshtavashto obrazovanie. (Ordinance on inclusive education). Obn. DV, br.86/ 27.10.2017